

УДК 37.015.31:17.022.1(4) “III-V”

Мірошниченко В. Г.,

Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна

ДОСВІД ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ IV–VI СТОЛІТЬ (МАРТИН ТУРСЬКИЙ, БЕНЕДИКТ НУРСІЙСЬКИЙ, ФЛАВІЙ КАССИОДОР)

На основі теоретичного аналізу творчої спадщини Мартіна Турського, Бенедикта Нурсійського та Флавія Кассиодора розкрито зміст та узагальнено передовий досвід духовно-морально-го виховання особистості в Західній Європі IV–VI століть.

Ключові слова: духовно-моральне виховання, ранньохристиянські педагоги, монастирська модель виховання, аскетично-християнський напрям виховання.

Мірошниченко В.Г. Опыт духовно-нравственного воспитания в европейской педагогике IV–VI веков (Мартин Турский, Бенедикт Нурсийский, Флавий Кассиодор)

На основе теоретического анализа творческого наследия Мартина Турского, Бенедикта Нурсийского и Флавия Кассиодора раскрыто содержание и обобщён передовой опыт духовно-нравственного воспитания личности в Западной Европе IV–VI веков.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, раннехристианские педагоги, монастырская модель воспитания, аскетически-христианское направление воспитания.

Miroshnichenko V.G. Experience of Spiritual and Moral Education in the European Pedagogics IV–VI Ages (Martin Turškiy, Benedict Nursiyskiy, Flaviiy Kassiodor)

On the basis of theoretical analysis of creative inheritance of Martin of Tours, Benedict of Nursia and Flaviiy Kassiodor, front-rank experience of spiritually–moral education of personality in Western Europe of IV–VI of ages is exposed.

Key words: spiritually-moral education, early christianity teachers, monasterial model of education, the ascetic christian direction of the education.

Постановка проблеми. Концепція розвитку української освіти та виховання націлена на всебічний та гармонійний розвиток особистості. Тож зрозумілим стає факт пріоритетності духовно-морального виховання особистості серед інших напрямків виховання, задекларованих у Державній національній програмі “Освіта” (Україна XXI століття), Законах України “Про освіту”, “Про вищу освіту” та інших нормативних документах загальнодержавного та регіонального значення. Все це пояснюється тим, що на сучасному етапі розвитку європейської цивілізації, коли суспільство гостро потребує відновлення духовних і моральних засад, педагогічна система, основа якої була закладена ранньохристиянськими педагогами, набуває особливого значення.

Показово в цьому плані була теоретико-практична педагогічна діяльність корифеїв IV–VI ст. Мартіна Турського, Бенедикта Нурсійського та Флавія Кассіодора. Їхній дидактичний спадок є важливим джерелом при розробці нових концептуальних моделей освіти. Поєднуючи кращі надбання пізньоантичного та ранньосередньовічного західноєвропейського досвіду з новітніми вітчизняними та зарубіжними педагогічними теоріями та методичними розробками, ми можемо домогтися більш вагомих результатів у питаннях виховання молодого покоління, аніж вони є на даний момент.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми освітньо-виховного характеру в середньовічній педагогіці активно досліджуються на сучасному етапі І. Григор’євою [1]; Н. Салоніковим, Г. Піковим [5], В. Уколовою [8]. Цінна інформація з досліджуваної проблеми міститься в дослідженнях пізнішого часу, зокрема, в розвідках Л. Карсавіна [2] та Г. Федотова [10]. Ґрунтовні відомості з проблем духовного та морального виховання особистості в ранньосередньовічну добу висвітлено в розвідках І. Цебрій [11] та В. Мірошниченка [4].

Формулювання цілей дослідження. На основі аналізу творчого доробку Мартіна Турського, Бенедикта Нурсійського та Флавія Кассіодора автор ставить за мету проаналізувати та узагальнити досвід духовно-морального виховання особистості в західноєвропейській педагогіці IV–VI століть, а також виявити шляхи донесення християнських ідей духовно-морального виховання до язичницького населення перших варварських королівств Європи.

Виклад основного матеріалу. Досвід морального виховання, що був накопичений у середовищі чернечої спільноти, заслуговує

на увагу та всебічне вивчення. На сучасному етапі розвитку європейської цивілізації, коли суспільство відчуває гостру потребу у відновленні духовних і моральних начал, педагогічна система Мартіна Турського, Бенедикта Нурсійського та Флавія Кассіодора набуває особливого значення та потребує детального дослідження, зважаючи на те, що її позитивний досвід може бути використаний у практиці сьогодення.

Основою духовного та морального розвитку особистості, за Мартіном Турським, мав стати аскетичний образ життя. На думку Сульпіція Севера, “Аскеза була рівнозначна мужності, й лише вона могла стати джерелом святості та міцності” для ченців-послушників. Християнський аскетизм став зусиллям із набуття невідомих язичницькому світу чеснот, виражених у заповідях любові до Бога та ближнього. Він означав особливу вольову дію людини, яка бажала внутрішнього перетворення та змін.

Духовно-моральній школі Мартіна Турського була притаманна героїчна суворість аскези, яка вище за все ставила ідеал “усамітненого подвигу” [10]. Однак, якщо поділяти позицію святих отців, аскетичні подвиги як такі ще не вели до моральної досконалості особистості. Поділяючи вчинки на тілесні й душевні, подвижники Христової віри наголошували на їх необхідності для підтвердження ревності й бажання людини в справі спасіння, але в той же час указували, що всі аскетичні зусилля не мають самоцінності. Врятувати, перетворити, зцілити й відновити людське ество може лише Божественна мораль. Лише через її освітлюючу дію людські подвиги набувають сенсу. Тобто аскеза для Мартіна Турського була однією зі сходинок його виховної системи, що вела до гармонійного духовно-морального розвитку особистості.

Відомий дослідник історії раннього чернецтва Георгій Федотов із цього приводу писав: “Перше житіє західного подвижника... воно надихнуло на аскетичний подвиг багато поколінь християн, воно було для них першою духовною поживою, найважливішою школою аскези” [10]. Навіть “батько” західного чернецтва Бенедикт Нурсійський перейняв окремі аспекти передового досвіду духовно-морального виховання, закладені Мартіном Турським. Єдиною відмінністю, на думку Г. Федотова, було те, що педагогічні ідеали школи Бенедикта Нурсійського були побудовані на началах духовної розсудливості, яка покликана була згладжувати граничні прояви аскетизму заради гармонійного співжиття братчиків у монастирі.

Школі ж Мартіна Турського була притаманна героїчна суворість аскези, яка вище за все ставила ідеал ізольованого подвигу [10]. Головними ідеологічними напрямками життя його чернечої обителі були бідність, приборкання плоті та молитва. Сам Мартін, незважаючи на свій єпископський сан, також неухильно дотримувався цих принципів, носив грубий одяг, приймав їжу лише один раз у день і вдавався до постійних молитов. У його монастирі ніхто не мав особистої власності, всі речі перебували в загальному користуванні. Нічого не купувалося й не продавалося, як це було прийнято в більшості монастирів. Рідко хто з монахів покидав свою келію. До речі, Мартін сам побудував собі келію з колод і багато братів учинили так само [7, с. 118]. Інші ж, перебравшись через гору, вирили там собі печери. Свої келії вони залишали лише у двох випадках: коли збиралися на загальну молитву та на скромну вечірню трапезу. Окремою умовою перебування в обителі святого Мартіна була цілковита заборона алкогольних напоїв. Навіть уживання вина для монахів було табу. Лише в окремих випадках (наприклад, при хворобі) дозволялося помірне його споживання [7, с. 118]. Носіння ж “м’якого” одягу взагалі вважалося злочином.

На думку святого Мартіна, дотримуючись усіх цих правил, можна було досягти цілковитого упокорення не лише тіла, а й душі. “Святійший муж”, запроваджуючи такі суворі правила життя, прагнув у першу чергу виховати в своїх підопічних головні чесноти справжнього християнина – смирення та терпіння. Результат його діяльності слід визнати дивом, зважаючи на те, що значне число ченців-послушників, які були знатного походження та іншого виховання, досягли поставленої ним цілі.

Важливою складовою концепції духовно-морального виховання особистості Мартіна Милостивого було його вчення про т. зв. “моральний оптимізм”. Його сутність зводилася до загальної сентенції про те, що “старі злочини очищаються достойним життям; і за милосердя Божим повинні бути звільнені від гріхів ті, хто перестав грішити” [10]. “Моральний оптимізм” святого Мартіна фактично є його інтерпретацією християнської ідеї про “всепрощення”, що покликана дати особі, яка духовно заблукала, можливість повернутися на істинний шлях.

Одним із головних філософських питань духовно-морального виховання особистості, яке турбувало Мартіна Турського, було співвідношення понять “мораль – гроші”. Розмірковуючи над

ним, він доходить висновку, що матеріальні блага, й зокрема, гроші шкодять духовному розвитку особистості, бо є втіленням людської жадоби. Більше того, святий говорить про ненависть до них, і зневажає їх і тоді, коли вони спрямовані на добрі справи. Пізніше цю позицію основоположника галльського чернецтва влучно підкреслив один святий пресвітер, який із цього приводу сказав, що “церква не будується золотом, проте ним руйнується” [10]. Однак було б несправедливо залишити поза увагою свідчення автора єдиної біографії Мартіна Турського Сульпіція Севера, які вказують на те, що інколи для потреб своєї чернечої обителі її настоятель приймав грошові пожертви.

“Угодник Божий” – як називав Григорій Турський свого попередника – сам став зразком для наслідування розвитку духовно-моральних чеснот. Його діяння говорили самі за себе. Ще під час військової служби Мартін дивував своїх товаришів тим, що маючи свободу для спокус, вів чесотне моральне життя. Ця людина, “сповнена чеснот і святості”, завжди здійснювала лише моральні вчинки. Серед них – той, що Мартін уникав похвали й не прагнув людської слави. Турський єпископ ніколи не судив, нікого не осуджував і нікому не мстився. Російський релігійний мислитель Георгій Федотов вважав, що “...багато він (Мартін) поєднував у собі чеснот і побажав їх заховати від зовнішнього світу”. Абсолютно стоїчними рисами вимальовувалася рівна незворушність його духу – “...ніхто ніколи не бачив його розгніваним, ніхто – схвильованим, ніхто – сумним, ніхто – усміхненим: завжди він був один і той же” [10].

Заслуговує уваги й модель духовно-морального виховання, запропонована Бенедиктом Нурсійським. Його педагогіка виховання має відбиток особливостей приватного життя та виховання. По-перше, слід врахувати, що сам Бенедикт виховувався в душі старовинних римських чеснот “серйозності” (*gravitas*) та “строгості” (*severitas*). По-друге, у зв'язку з поширенням християнських ідей він переймався духовним благочестям та мораллю. Все це в сумі та аскетичний спосіб життя дозволили йому сформувати провідні ідеї виховання особистості, які він детально описав у своєму “Статуті” [9], який, на думку провідних дослідників середньовічного чернецтва, мав велике значення, бо зберіг загальні риси західного чернецтва до наших днів. Особливе значення мали 72 настанови з IV розділу Статуту Св. Бенедикта, що фіксували норми життя, моралі

та поведінки послушника та стали духовним заповітом святості для всього європейського чернецтва. У творі визначено загальні засади морального та духовного виховання бенедиктинців. І хоча “Статут” вирізняється відносною м’якістю порівняно з украй суворими правилами життя східного чернецтва, та все ж таки йому притаманні й досить жорсткі дидактичні методи виховання особистості.

В основі духовно-морального виховання індивіда, за “Статутом”, лежало християнське світосприйняття. Педагогіка християнства, звернена до внутрішнього світу людини, спиралася на її дух і виховувала вірою. Головним у цьому плані вважалося не світське раціональне наукове знання, а порятунок душі, етичне формування людини, чеснота та мудрість, що об’єднали розум, волю та віру людини [1, с. 20].

“Батько західного чернецтва” указував на практичну спрямованість педагогіки, зазначав, що “...потрібно все найбільше виправдовувати діями”, розвиток душі необхідно узгоджувати з фізичними навантаженнями [9, с. 291]. Тобто не лише словом, “навіюванням, повелінням”, а й особистим прикладом наставника слід виховувати власних підопічних. Характерним для даної чернечої системи була рівність у підході до виховання, в основі якої лежала доволі жорстка дисципліна, покликана виховати справжніх служителів.

Специфічним у плані духовно-морального виховання особистості був підхід Флавія Кассіодора. В його виховній моделі інтелектуальне, духовне та моральне виховання були узгодженими. На тверде переконання Кассіодора, вільні мистецтва повинні мали стати складовою християнських дисциплін і монастирської культури, бо для виховання ченців потрібне ґрунтовне знання наук і творів античних письменників. Точне розуміння Писання пов’язане з володінням початковими знаннями. Саме тому, ухваляючи запропоноване Августином рішення проблеми співвідношення між язичницькою культурою та християнською традицією, Кассіодор змальовує підхід, цілком відповідний історичному характеру суспільства, де інтелектуальне життя стає винятковою функцією церковників. Кассіодор, продовжуючи думки Ієроніма, вважав, що світські науки розвивають те, що в зародку міститься в Одкровенні, тобто він долає дуалізм, що існував до нього в християнській літературі щодо світської та богословської літератури.

Свої теоретичні розробки Сенатор вміло втілював на практиці в школі та скрипторії, де навчав ченців. Заклад знаходився на

базі монастиря Віварія, заснованого Кассіодором на місці, “де прозоре світло, м’яке повітря, сонячна зима і повно свіжості літо”. Кассіодор перетворив Віварій на своєрідний центр теологічної та світської освіти, школу та скрипторій – у центр поширення копій Священного Писання, творів отців Церкви та видатних язичницьких письменників Античності. Віварій сформувався як найважливіший просвітницький центр, як сховище духовних традицій і знань. Саме тут склалася структура монастиря як культурного центру, що стала традиційною для всього Середньовіччя: бібліотека, скрипторій, школа, що сформувало фундамент монастирської ученості в Італії в VI ст.

З огляду на це, головним обов’язком ченців Віварію була турбота про свій розумовий і духовний розвиток. Програма була досить широкою, складеною відповідно до античної традиції: граматика, риторика, логіка, математика, музика, космографія, практична медицина [5, с. 152].

Зазначимо, що обитель Кассіодора мала важливі відмінності від інших європейських монастирів того часу. Зокрема, Бенедикт Нурсійський та його послідовники негативно ставилися до досягнень античної культури та її мирської – язичницької – гілки – науки. Позиція Кассіодора щодо античної традиції була іншою, про що свідчить один із найзначніших його творів – “Настанови в науках божественних і світських” (“*Institutiones divinarum et saecularium litterarum*”) [3]. У цій праці в найбільш систематичній формі виражена ідея про гармонійний синтез теології та світського знання, про необхідність збереження й використання досягнень античної науки.

Висновки. У результаті аналізу творчого спадку Мартіна Турського, Бенедикта Нурсійського та Флавія Кассіодора було з’ясовано значущість їхнього досвіду при вихованні духовно-моральних цінностей особистості. Ранньохристиянські педагоги IV–VI століть не лише виробили теоретичні моделі духовно-морального виховання, а й із успіхом практично застосовували їх у своїх монастирях, власними вчинками виховували у своїх учнів християнські моральні цінності, які пізніше стали основою для розбудови цивілізованого європейського суспільства.

Список використаної літератури та джерел:

1. Интеллектуальные традиции европейской культуры (очерки истории образования): Учебное пособие / И. Л. Григорьева, Н. В. Салоников. – Ч. 1.: Античность и раннее Средневековье. – Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2008. – 70 с.
2. Карсавин Л. П. Монашество в средние века / Лев Платонович Карсавин. – М.: АО “Брокгауз-Ефрон”, 1992. – 162 с.
3. Кассиодор М. А. Сенатор. Наставления в науках божественных и мирских. Варии / Марк Аврелий Кассиодор // Знаменитые философы раннего и классического Средневековья / [ред. Г. С. Александренков]. – М.: ОЛМА ПРЕСС, 2003. – С. 98 – 196.
4. Мірошниченко В. Г. Місце інтелектуальних традицій в ранньохристиянській європейській духовній культурі VI століття (Віварій Кассіодора) / Віталій Григорович Мірошниченко // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: Зб. наук. пр. [ред. кол. Л. Б. Лук’янова (голова) та ін.] / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – К.: ТОВ ВД “ЕКМО”, 2011. – Випуск 3, ч.2. – С. 232 – 240.
5. Пиков Г. Г. Из истории европейской культуры / Г. Г. Пиков. – Новосибирск: Изд-во Новосибирского государственного университета, 2002. – 255 с.
6. Сульпиций Север. Диалоги // Сульпиций Север. Сочинения: [Пер. А. И. Донченко]. / Север Сульпицкий. – М.: РОССПЭН, 1999. – С. 152 – 216.
7. Сульпиций Север. Житие святого Мартина епископа и исповедника / Сульпиций Север. Сочинения: [Пер. А. И. Донченко]. / Север Сульпиций. – М.: РОССПЭН, 1999. – С. 107 – 137.
8. Уколова В. И. Античное наследие и культура раннего средневековья (конец V – начало VII века) / В. И. Уколова. – М.: Наука, 1989. – 320 с.
9. Устав святого Бенедикта // Опыт тысячелетия. Средние века и эпоха Возрождения: Быт, нравы, идеалы. – М.: Юрист, 1996. – С. 291 – 297.
10. Федотов Георгий. Мартин Турский – подвижник аскезы / Георгий Федотов // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://krotov.info/library/21_f/fedotov_29.html. – Заголовок с экрана.
11. Цебрій Ірина. Аналіз ідей ранньохристиянських педагогів (Боеція, Кассіодора, Григорія, Исидора, Алкуїна, Беду, Егберта) в дослідженнях другої половини XX – початку XXI століття / Ірина Цебрій // Педагогічні науки: Збірник наукових праць. – Полтава, 2011. – С. 105 – 110.